

Година XVI

Број 16/2

Центар за црквене студије
Универзитет у Нишу, Центар за византијско-словенске студије
Међународни центар за православне студије
Ниш, 2019

САДРЖАЈ

I

Бранислав Тодић <i>Историзовање вере у Срба ради одбране црквене аутокефалије</i>	15
Branislav Todić <i>Historicizing the Orthodox faith in defence of Serbian Autocephaly</i>	28
Павел Дзиадул <i>Пентархија, шеста црквена столица и Св. Сава као први српски патријарх.</i> <i>Покушаји одређења места Пећке патријаршије према васељенском поретку</i>	29
Pavel Dziadul <i>Pentarchy, the Sixth Church Seat and St. Sava as the First Serbian Patriarch.</i> <i>Attempts at Determining the Place of the Peć Patriarchate</i> <i>in Relation to the Ecumenical Order</i>	43
Драгана Ј. Јањић <i>О првим епископским седиштима у време Св. Саве</i>	45
Dragana Janjić <i>About the First Episcopal Seatings in the Time of St. Sava</i>	56
Владимир Алексић, Марија Копривица <i>Територијални обим епископија Српске цркве на почетку XIII века</i>	57
Vladimir Aleksić, Marija Koprivica <i>Territorial Division of Serbian Church at the Beginning of XIII Century</i>	84
Синиша Мишић <i>Социјално порекло српских архиепископа (1912–1337)</i>	87
Siniša Mišić <i>The Social Origin of the Serbian Archbishops (1219-1337)</i>	95
Сања Глигић <i>Прописи о киновијском животу и кажњавању монаха</i>	97
Sanja Gligić <i>The Regulations on the Mutual (Koinobia) Life and Punishments of Monks</i>	113
Γεώργιος Νεκτάριος Λόης <i>Πολιτικές και εκκλησιαστικές σχέσεις της Σερβίας με το Βυζάντιο την περίοδο του</i> <i>Πρωτόστεπτον (1196-1228) και του Ράντοσλαβ (1228-1233)</i>	115
Георгиос Нектариос Лонс <i>Политички и црквени односи Србије са Византијом</i> <i>у периоду Провенчаног (1196-1228) и Радослава (1228-1233)</i>	121

Снежана Божанић <i>Концепција средњовековног простора и живот човека: о властелинствима Жиче и Студенице у време Саве Немањића</i>	123
Snežana Božanić <i>The Concept of Medieval Space and Human Life: about Seigniories of Žiča and Studenica at the Time of Sava Nemanjić</i>	134
Александра Фостиков <i>Мраморници из Жиче – каменари или градитељи спомен обележја?</i>	135
Aleksandra Fostikov <i>Mramornici of the Saint Sava from Žiča: Stone Workers or Memorials Builders?</i>	143
Марија Копривица <i>Задужбине српских архиепископа средњег века</i>	145
Marija Koprivica <i>Endowments of Medieval Serbian Archbishops</i>	155
Марко Шуица <i>Један аспект односа Српске цркве и Моравске Србије на крају 14. века Преиспитивање „случаја“ војводе Обрада Драгосаљића</i>	157
Marko Šuica <i>One Aspect of Relations between Serbian Church and Lazarević Principality at the end of the 14th Century. Reviewing “The Case” of Duke Obrad Dragosaljić</i>	171
Радмило Б. Пекић <i>Православно свештенство Требиња у XIV и XV вијеку</i>	173
Radmilo Pečić <i>Orthodox Clergy in Trebinje in 14th and 15th century</i>	184
Божидар Зарковић <i>Допринос црквеног поседа урбанизацији средњовековне Србије</i>	185
Božidar Zarković <i>The Contribution of Church Estate to the Urbanization of Medieval Serbia</i>	201
Владета Петровић <i>Српски средњовековни град и манастир: приходи од трговине и рударства и црквена имовина у урбаним насељима (13 – 15. век)</i>	203
Vladeta Petrović <i>Serbian Medieval Town and Monastery: Monastic Trade and Mining Incomes and Church Properties in Urban Settlements (XIII – XV Centuries)</i>	211
Миломир Максимовић <i>Милешевски власи (XIII – XV век)</i>	213
Milomir Maksimović <i>Vlachs of the Mileševa Monastery (13th – 15th century)</i>	235

Изабела Лис-Вјелгош	
<i>Обновљена Пећка Патријаршија у служби српске традиције</i>	237
Izabela Lis-Wielgosz	
<i>The Renewed Patriarchy in Peć in the Service of Serbian Tradition</i>	248

II

Радивој Радић	
<i>Света Гора и Хиландар у старим српским записима из Војводине</i>	251
Radivoj Radić	
<i>Mount Athos and Hilandar in Old Serbian Inscriptions from Vojvodina</i>	256

Димитър Пеев	
<i>Разделянето на хиландарската частница от Светия кръст от 1767 г. в светлината на нови документи</i>	257
Димитар Пеев	
<i>Раздѣлѣвање хиландарске честѣце Часног крѣста 1767. године у светлу нових докумената</i>	264

Гордана Гарић Петровић	
<i>Мирско свештенство Београдске (Србијске) епархије од 1718. до 1739. године</i>	265
Gordana Garić Petrović	
<i>Parish Priests in the Belgrade (Serbia) Diocese from 1718 to 1739</i>	292

Сара Митић	
<i>Држава и Црква у Србији у време важења Устава из 1838. године</i>	293
Sara Mitić	
<i>State and Church in Serbia during the Validity Period of the 1838. Constitution</i>	303

Славиша Недељковић	
<i>Извештај свешетника Јована Поповића о стању у Призрену у јесен 1880. године</i>	305
Slaviša Nedeljković	
<i>Report of the Priest Jovan Popović about the Occasions in Prizren in the Autumn of 1880</i>	317

Владислав Пузовић	
<i>Образовање српског свештенства у Русији (XVIII – почетак XX века)</i>	319
Владислав Пузовић	
<i>Образование сербского духовенства в России (XVIII – начало XX века)</i>	342

Милутин Д. Живковић	
<i>Игуман манастира Милешева Нестор (Лазар) Тркуља (1899–1941)</i>	343
Milutin D. Živković	
<i>Prior of Mileševa Monastery Nestor (Lazar) Trkulja (1889–1941)</i>	358

Немања Д. Андријашевић	
<i>Професор др Ђоко Слијпчевић у Швајцарској 1948–1954</i>	359
Nemanja Andrijašević	
<i>Prof. Dr. Đoko Slijepčević in Switzerland 1948–1954</i>	378

Владимир Вучковић, Небојша Ранђеловић <i>Епископ нишки др Јован Илић у документима служби безбедности</i>	379
Vladimir Vučković, Nebojša Randelović <i>The Bishop of Niš Dr. Jovan Ilić in Intelligence Agency's Documents</i>	393
Атанасије Атанасиадис <i>Патријарх Павле (Стојчевић, 1914-2009). Патријарх измирења.</i>	395
Athanasiaadis Athanasios <i>The Patriarch of Serbia Paul (Stojčević, 1914-2009). The Patriarch of Peace.</i>	406
Велибор Џомић <i>Српска православна црква и тзв. спољашњи дијалог о Косову и Метохији од 2011. до 2018. године</i>	407
Velibor Džomić <i>The Serbian Orthodox Church and the So-Called External Dialogue about Kosovo and Metohija in the Period 2011-2018</i>	420
III	
Глигор М. Самарџић <i>О духовном утицају Рима на југ Горње Мезије (О култу Јупитера са Косова и Метохије)</i>	423
Gligor Samardžić <i>The Roman Spiritual Influence on the South of Gornja Mezija (The Jupiter Cult in Kosovo and Metohija)</i>	432
Валентина Цветковић-Ђорђевић <i>Развод брака у Римском и Јустинијановом праву</i>	433
Valentina Cvetković-Đorđević <i>Dissolution of Marriage According to the Roman Law and the Law of Justinian</i>	446
Ирена Љубомировић <i>Црквени сабори у првој половини IV века н. е. – решење или продубљивање раскола у хришћанској цркви</i>	447
Irena Ljubomirović <i>The ecclesiastical councils in the in the first half of the fourth century – solution or deeper schism in the Christian church</i>	461
Драган Николић <i>Правна материја у одговорима Папе Николе Бугарима 866. године</i>	463
Dragan Nikolić <i>Legal Issues in the Responses of Pope Nicholas I to the Bulgars of A.D. 866</i>	474
Катарина Митровић <i>Барска (архи)епископија у држави Бодинових наследника</i>	477
Katarina Mitrović <i>Archdiocese of Bar in the State of Bodin's Successors</i>	499

Анђела Ђ. Гавриловић <i>Cult rimског Папе Светог Силвестера првог у српским земљама од 1166. до 1459. године</i>	501
Андела Ђ. Gavrilović <i>Cult of Saint Sylvester the First, the pope of Rome, in Serbian lands 1166–1459</i>	518
Ивица Чаировић <i>Chronica per extensum descripta ad annum 46-1280 u Chronica brevis ad annum 46-1342 дужда Андрије Дандола као историјски извор</i>	521
Ivica Čairović <i>Chronica per extensum descripta ad annum 46-1280 and Chronica brevis ad annum 46-1342 dodge Andrea Dandolo as Historical Sources</i>	544
Борис Стојковски <i>Слика римокатолика у делу Данила II</i>	545
Boris Stojkovski <i>The image of Roman Catholics in the work of Danilo II</i>	558
Андреја Катанчевић <i>Деликт римокатоличког прозелитизма у средњовековној Србији</i>	559
Andreja Katančević <i>The Delict of Roman Catholic Proselytism in Medieval Serbia</i>	567
IV	
Татјана Суботин-Голубовић <i>Амфилохијеви фрагменти – сведочанство о богослужењу у српској цркви у XII веку</i>	571
Tatjana Subotin Golubović <i>Amfilohije's Fragments – Testimonies on Liturgical Service in the Serbian Church of the 12th Century</i>	584
Зоран Ранковић <i>О неким мало познатим литургијским и књижевним саставима у српскословенској рукописној традицији</i>	585
Zoran Ranković <i>On Some Little-known Liturgical and Literary Compositions in the Serbian Slavonic Manuscript Tradition</i>	591
Татјана Борисова <i>Антифони великой пятницы в древнесербкой традиции</i>	593
Tatjana Borisova <i>Антифони Великог петка у старосрпској традицији</i>	608
Христина М. Тончева-Тодорова <i>Велика ангелска схима в Зографски требник от XIII век</i>	609
Hristina M. Tončeva-Todorova <i>Services for Conferring the Dignity of the Great Schema on a Monk in a Zograf Prayer-book from XIII C.</i>	618

Владимир Антић <i>Остаци парохијског типика у српском богослужбеном предању 13. и 14. века</i>	619
Vladimir Antić <i>Traces of the Parochial Rite in the Liturgical Life of the Serbian Church in the 13th-14th centuries</i>	633
Миланка Убипарић <i>Химнографски лик Светога Јевстатија I, архиепископа српског</i>	635
Milanka Ubiparić <i>The Hymnographic Character of the Jevstaty I, the Archbishop of the Serbs</i>	645
Јасмина Грковић-Мејџор <i>О језику акта Архиепископа Никодима за Карејску ћелију Светог Саве Јерусалимског</i>	647
Jasmina Grković-Mejđor <i>On the language of the Act of Archbishop Nikodim for the Kellion of St. Sava at Karies</i>	657
Галина А. Казимова <i>О возможном српском компоненте в связи с меной генитива и локатива мн.ч. существительных в славянском тексте гомилиј Василија Великог на псалмы и некоторых других святоотеческих текстах (ГИМ, Син-238, лл. 456-786), считающихся переводами Максима Грека</i>	659
Galina A. Kazimova <i>On Possible Serbian Origin of the Genitive pl for Locative pl Case Exchange and Vice Versa in Nouns in Slavic Homilies on Psalms by st Basil the Great and in some other Writings by The Church Fathers (GLM, Sin-238, pp.456-786) Attributed to Maksim Grek</i>	673
Владимир Вукашиновић, Зоран Ранковић <i>Нови српскословенски извори поретка крунисања цара</i>	675
Vladimir Vukašinović, Zoran Ranković <i>New Slavonic-Serbian Sources of the Order of Coronation of Kings</i>	684
Драгана Новаков <i>Богослужбени и српски народни језик у Поменику манастира Дечана (XVI век)</i>	685
Драгана Новаков <i>Литургический и сербский народный язык в Помянике Дечанского монастыря (XVI в.)</i>	693
Ружица Левушкина <i>Новојављени свети Наследници Светитеља Саве и химнографија о њима</i>	695
Ружица Левушкина <i>Новоявленные наследники Святителя Саввы сербского и гимнография в их чест</i>	708

Жан-Клод Ларше <i>„Молитве на језеру“ Светог Николаја Велимировића</i> <i>или обожени човек у хришћанству као антитеза Ничеовом нат човеку</i>	709
Jean-Claude Larchet <i>Les « Prières sur le lac » de saint Nicolas Velimirović,</i> <i>ou L'homme déifié du christianisme comme antithèse du surhomme de Nietzsche</i>	716
Ксенија Кончаревић <i>Језик и стил теолошких расправа оца Јустина Поповића</i>	717
Ксения Кончаревич <i>Язык и стиль богословских творений о. Иустина Поповича</i>	730
Ivan N. Jovanović <i>Le Patriache Paul de Serbie: un Saint de Notre Temps</i> <i>de Jean-Claude Larchet Traduit par Nenad Stamenković: Analyse Traductologique</i>	731
Иван Н. Јовановић <i>Патријарх српски Павле: светитељ наших дана Жан-Клод Ларшеа</i> <i>у преводу Ненада Стаменковића: Традуктолошка анализа</i>	751
V	
Бојана Племић <i>Прилог познавању иконографије хришћанских светитеља</i> <i>на примеру рановизантијског жишика из Сингидунума</i>	755
Војана Plemić <i>One early Byzantine Lamp from Singidunum</i> <i>(Contribudion to the Study of Christian Saints Iconography)</i>	766
Миљана М. Матић <i>Удовичина лепта:</i> <i>метафора ктиторског дара у српском поствизантијском сликарству</i>	767
Miljana M. Matić <i>Widos's Mite: a Meethaphor of the Donor's Gift in the Serbian Post-byzantine Painting ...</i>	785
Марина Матић <i>Теолошко-симболичке аналогије прилазног дела иконостаса велике цркве</i> <i>манастира Савина</i>	787
Marina Matić <i>Theological and Symbolic Analogies of the Savina Monastery</i> <i>Big Church Iconostasis Forepart</i>	804
Душко Кузовић <i>Улога сакралних објеката у идентитету насеља Балкана</i>	805
Duško Kuzović <i>The Role of Sacral Buildings in the Identity of the Balkans Settlements</i>	830

Весна Ђукић	
<i>Територијална покретљивост као изазов националног идентитета српског народа: студија манастира Св. Прохор Пчињски</i>	831
Vesna Đukić	
<i>Territorial Mobility as a Challenge of Serbian National Identity: Case study of monastery Saint Prohor pčinjski</i>	843
Марко С. Миленковић, Данијела Д. Здравих Михаиловић	
<i>Карактеристике музичког језика у Херувимској песми Стевана Стојановића Мокрањца</i>	845
Marko S. Milenković, Danijela D. Zdravić Mihailović	
<i>Characteristics of the Music Language in the Cherubic Hymn of Stevan Stojanović Mokranjac</i>	853

VII

Три центра између два броја	857
-----------------------------------	-----

Владета Петровић

Историјски институт, Београд – Србија

e-mail: vladeta.petrovic@iib.ac.rs

**СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ ГРАД И МАНАСТИР:
ПРИХОДИ ОД ТРГОВИНЕ И РУДАРСТВА И ЦРКВЕНА
ИМОВИНА У УРБАНИМ НАСЕЉИМА (13. – 15. ВЕК)***

Апстракт: У раду се говори о вези између манастира и градских насеља у српским средњовековним земљама. У средњем веку, манастири су представљали не само верска и културна средишта српске државе, већ и значајне чиниоце у привредном животу. Они су располагали имовином, приходима и имунитетним правима, који су им додељивани у тренутку оснивања, као и каснијим прилозима. Део ове имовине и прихода био је везан за српске средњовековне градове. Ту убрајамо куће, дворове, стасове; приходе од рудника; права на приходе од сајмова и пазарних дана; цркве у граду са њиховим приходима. Манастири су, уз објекте и парцеле, добијали као прилог и људе који су настањени у градовима (тј. приходе од њих).

Кључне речи: средњи век, Србија, манастири, средњовековни град, рударство, трговина.

У средњем веку, манастири су представљали не само верска и културна средишта српске државе, већ и значајне чиниоце у привредном животу. Они су располагали имовином, приходима и имунитетним правима, које су им додељивани у тренутку оснивања, као и каснијим прилозима.

Као и у другим европским државама, у средњем веку Црква је и у Србији била поседник земље. Велики земљишни поседи потицали су од дарова које су јој чинили владари, властела и друга побожна приватна лица. Ти поклони нису чињени цркви као јединственој заједници, него појединим црквама и манастирима. Те цркве и манастири били су правна лица и као такви велепоседници. Црквама и манастирима гарантовано је потпуно право својине на земљу. Ту неприкосновеност црквене имовине потврђују хрисовуље издате црквама и манастирима.¹

Црквене земље су уживале економски имунитет. Од 1300. године традиционално набрајање ослобађања од различитих радних и фискалних обавеза

* Рад је настао као резултат истраживања на пројектима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије Етногенеза Срба у средњем веку: *Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са аспекта аналитичке хемије* (ев. бр. ИИИ 47025) и *Насеља становништво српских земаља у позном средњем веку (14–15. век)* (ев. бр. 177010). У питању је проширени и допуњени текст излагања презентованог на 13. Међународној конференцији о урбаној историји „Reinterpreting cities“, одржаној 2016. године у Хелсинкију.

¹ Тарановски 1996, 129-130; Острогорски 1969, 405-479.

допуњује се, а понекад и замењује општом формулом: *да је слободно од свих работа краљевства ми малих и великих* а та општа формула унета је и у Душанов законик. Уз економски имунитет додељиван је и судски а са њим и приходи који су потицали од патримонијалног суда. То су биле различите и многобројне јавне глобе, које су сачињавале већи део кривичних казни, а које је држава уступала цркви уз додељено јој право суда. За њихово наплаћивање били су установљени посебни црквени глобари.²

Део манастирске имовине и прихода био је везан за српске средњовековне градове. Развој овог облика насеља код Срба почиње веома рано. Најранији писани подаци о српским градовима потичу из 9. века.³ Процеси урбанизације достижу врхунац у првој половини 15. века, када се на простору српске средњовековне државе јасно издвајају и паралелно постоје различити типови градова. У периоду који је претходно успостављању самосталне српске архиепископије, поједини градски центри су били уједно и седишта епископија. То је био случај и са првом немањифком престоницом Расом, у чијој се цркви Св. Петра и Павла налазила катедра рашких епископа. Са ширењем српске државе у њен састав улазе стара византијска црквена седишта као што су Призрен, Скопље и Ниш. С друге стране, српски приморски градови, међу којима су најзначајнији били Бар, Скадар, Котор и Будва, имали су већинско римокатоличко становништво и уједно су били седишта надбискупије (Бар) и бискупија.⁴

На ову двоструку црквену традицију: латинску у српском Приморју и византијску у Рашкој, српска држава се ослањала све до Стефана Немање и ослобођења од врховне византијске власти. Пресудан догађај у историји српске цркве и историји свих територија на којима су живели Срби било је оснивање српске архиепископије. Тада је у српској држави формиран јединствен црквени оквир на темељу православних рашких традиција. Тада су основане и нове епископије: две у Приморју – хумска и зетска, и у унутрашњости Србије шест – жичка, хвостанска, будимљанска, дабарска, моравичка и топличка.⁵ Устаљен је обичај да су епископска седишта повезана са манастирима изван градова. Свети Сава, као писац трију манастирских типика и старешина првог важнијег манастира Студенице везује српско монаштво за традиције византијског монаштва. Од њега потичу типичке одлике старог монаштва, као и настојања у све бројнијим манастирским братствима за аскезом и подвизима. С тим у вези је и традиција оснивања манастира, па и најзначајнијих владарских задужбина, на местима удаљеним од насеља.⁶ Као што се наводи у житију краља Стефана Дечанског, његова задужбина Дечани је саграђена на „страшном месту, које није могло бити ништа друго него дом Божји“.⁷

Наведена пракса није искључивала постојање одређеног броја манастира у већим градским центрима, као што је био случај са престоницом Београдом. У опису овог града, Константин Филозоф наводи велики манастир посвећен Успењу Пресвете Богородице, у коме је било седиште београдске митрополије. Њему су припадали

2 О имунитетним правима са старијом литературом видети: Ивановић, 2017, 49-83.

3 У Ајнхардовим франачким *Аналима* се помиње град (civitas) једног од српских првака. Ова вест се односи на устанак посавских Словена из 822. године и представља најранији помен једног српског града (Живковић 2004, 146-147). Најновија истраживања времена настанка *Анала франачког краљевства* указује на могућност да је Ајнхард око 805. године сачинио верзију *Анала* од 741. до 805. године, коју је надаље проширивао све до 829. године, али увек са годину дана “закашњења” у односу на описане догађаје (Живковић 2010, 54).

4 Петровић 2014б, 122.

5 Коматина 2016, 286.

6 Марковић 2002, 143.

7 Цамблак 1989, 65.

многобројни земљишни поседи и села, као и рудник Рудишта у близини Београда.⁸ С друге стране, иако не постоје директни писани подаци о постојању мањих православних манастирских целина у оквиру градова, није искључено да су неки од многобројних материјалних остатака сакралних објеката пронађених у мањим урбаним насељима припадали и неком мањем манастирском комплексу.

Истовремено, писани извори бележе монахе у градовима. Они долазе код владара ради обављања различитих послова за своја братства или регулисања положаја својих манастира. Тако су тим поводом посетили: Призрен старац Григорије из манастира Светог Петра Коришког, Струмицу игуман Хиландара Сава, Приштину посланик Хиландара старац Геврасије, Смедерево посланик Лавре Светог Атанасија старац Антоније. Из наведених разлога, монаси са Свете горе посећују, поред владарских резиденција у градовима, и дворове у Сврчину и Штимљу.⁹

Упркос физичкој издвојености највећих православних манастира, који су оснивани на местима посебно подобним за подвижнички живот, њихова веза са градом је била стална и чврста. Она се односила на манастирску имовину, приходе и имунитетна права у градовима, који су им додељивани у тренутку оснивања, као и каснијим прилозима.

Од непокретне имовине, манастири су у градовима поседовали куће и дворове. У самим изворима не налазимо прецизније објашњење термина кућа, тако да често није јасно да ли се ради о непокретностима, или кућама као пореским јединицама. Поред кућа манастири су добијали и дворове и палате. Термин двор, се јавља у различитим исправама, а његово значење тумаче на различите начине: као кућа, домаћинство (кућа и земљиште) или комад земље.¹⁰ Најилустративнији пример даровања градских кућа и парцела једном манастиру је повеља краља Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља. У њој је забележено да су манастиру припали дворови, куће, рпенија у самом граду и уз градске зидине. Манастир је такође добио и хртати пирг испред палате, који је служио као сокница. Поред поклоњених непокретности, које је краљ откупио од приватних лица за манастир, он је манастиру саградио палату и двор.¹¹

Други пример је повеља цара Душана из 1348. године којом је даровао своју задужбину манастир Светих Арханђела код Призрена. Цар је овим актом приложио манастиру низ дарова у самом граду и његовој непосредној близини. Манастир је у градском подграђу добио двор. Такође, цар је приложио и кућу у граду Скадру, коју је купила краљица Јелена.¹² Сачувани су подаци у повељама цара Душана говоре да су светогорски манастири поседовали бројне куће у граду Серу.¹³

Манастири не само да су добијали куће у градовима, већ су их и куповали. Тако је манастир Светог Павла на Атосу купио од Радосаве, жене Радоње Мирковића, кућу у Трепчи 1438. године.¹⁴

Поред различитих објеката и парцела у градовима, манастири су добијали и појединце, са кућама или породицама, тј. приходе од њих. Овим људима се најчешће наводе имена у самим повељама. Још је Стефан Немања, у монаштву Симеон, даровао

8 Константин Филозоф 1875, 287; Калић-Мијушковић 1967, 91-92.

9 Новаковић 1912, 397-398, 405-406, 412-413, 437-439, 453-455, 459-460, 502-504.

10 Бубало 2004, 148-149.

11 Соловјев 1926, 70-74; Мошин, Ђирковић и Синдик 2011, 317-323.

12 Мишић и Суботин-Голубовић 2003, 90.

13 Ферјанчић 1994, 109-111.

14 Стојановић 1890, 52.

1199. манастиру Хиландару парике у Призрену.¹⁵ У време док је био краљ, Душан је Хиландару поклонио Јерменина Бале Екса са децом, који је живео у граду Струмици. Истом манастиру он је потврдио прилог од 50 кућа у граду Штипу, које је приложио протосеваст Хреља, заједно са својом задужбином црквом Светих Арханђела у Штипу. У једној од повеља, које се односе на Хрељине прилоге, наводе се као прилог и имена 50 људи у штиском подграђу. Међу њима се наводе и занатлије као што су: Никола зидар, ковачи Ђерђо и Братило, Ђерђо златар, Никола цегар, Стрезо клобучар.¹⁶ Поименичан попис већег броја градских становника који су даровани манастиру налазимо и у повељи цара Душана манастиру Светих Арханђела. Међу њима се помиње и ковач Рудд, који је манастиру приложен заједно са његовом топионицом, која се налазила у близини града, ковачем Смилом и дажбинама које је до тада плаћао владаревој благајни.¹⁷

Са даровањем становника градова наставља се и у каснијем периоду. Кнез Лазар је приложио својој задужбини Раваници човека Богосава са опћином у Смедереву, а монахиња Јевгенија (кнегиња Милица) манастиру Светог Пантелејмона на Атосу човека Станка у Сталаћу, кућу и човека Радослава Бугарина у Крушевцу, кућу Вукоте Богдашевића, са свом баштином и два човека Радослава и Добромира у граду Светог Прокопија, кућу и два човека Костадина и Дражуја у Лесковцу, кућу Мартина Врље и Дафину са мужем у Новом Брду.¹⁸

Веома су бројни случајеви у којима су манастири добијали цркве заједно са свим њиховим поседима – метосима, који су могли да се састоје од села, обрадивог земљишта, различитих земљишних парцеле и зграда, привредних објекта (воденице, пећи). Неке од ових цркава су имале и себи подложне људе. Међу њима било је и градских цркви. У повељама манастиру Хиландару поменуте су: цркве Светог Јована Крститеља, Светих Арханђела и Светог Николе у Штипу, црква Светог Димитрија у Призрену, Богородичина црква у Просеку, црква Светог Николе у Серу и црква Свете Троице у Солуну.¹⁹ Поред цркава приложених манастиру Хиландару знамо и да су цркве Светог Георгија, Свете Богородице и Светог Илије у Скопљу дароване манастиру Светог Ђорђа, црква Светог Димитрија под градом Звечаном дарована је манастиру Светог Стефана у Бањској, цркве Светог Спаса, Светог Николе и Светог Стефана у Призрену дароване су манастиру Светих Арханђела.²⁰

У другој половини 14. и првој половини 15. века, једна од најважнијих привредних грана у Србији постаје рударство. Тада Србија и Босна дају највећи део европског сребра.²¹ Истовремено, у сачуваним повељама може се уочити и све већи број прилога који су повезани са рударством и производњом племенитих метала. Најранији подаци о томе су сачувани за оснивање манастира Светог Стефана у Бањској. Том приликом је краљ Милутин поклонио манастиру све рудокопе на планини Рогозни и Чемерном. Истом манастиру су додељени и приходи од Брскова, најстаријег рударског града у држави Немањића, који су износили 200 перпера. Такође, сви владарски приходи од Глухе Васи, рудника са топионицама, припали су манастиру Светог Стефана.²²

15 Мошин, Ћирковић и Синдик 2011, 69.

16 Фостиков 2014, 99-100; Петровић 2014а, 9, 16; Ферјанчић 1992, 51-65, 59-62.

17 Мишић и Суботин-Голубовић 2003, 109.

18 Младеновић 2003, 53; Младеновић 2007, 295; Ферјанчић 1992, 63.

19 Новаковић 1912, 305-306, 421-422, 455.

20 Соловјев 1926, 72-73; Мошин, Ћирковић и Синдик, 2011, 319, 321, 325; Мишић и Суботин-Голубовић 2003, 89-90.

21 Kovačević Kojić 1960, 248-258; Garić Petrović Petrović 2010, 33.

22 Мошин, Ћирковић и Синдик 2011, 468.

Годишњи прилози у сребру постају све чешћи од краја 14. века. Кнез Лазар додељује сребро из Новог Брда. Године 1381. приложио је манастиру Светог Атанасија на Атосу 34 килограма и Раваници 52 килограма сребра. Годину дана касније манастир Дренча добија повељу којом јој је одређен годишњи приход од око 16 килограма сребра.²³ Деспот Стефан доделио је манастиру Хиландару годишњи приход од око 34 килограма сребра уз објашњење да не жели да овај манастир буде ускраћен новобрдског обиља. Исти владар је одредио да се манастирима Ватопеду и Светом Атанасију годишње шаље по 20 килограма сребра.²⁴

Наведени дарови потицали су од владарских прихода од царина сакупљаних у Новом Брду. Царина је била један од владарских резервата и представљала је највећи део прихода који се сливао у владареву благајну. Царине су спадале у регално право владара, па је сав приход од царине на трговима и рудницима припадао њему. Ово право често је давано у закуп тзв. цариницима. Поред царина и урбуре (десетина или осмина ископане руде), цариници су узимали под закуп приходе од ковница новца које су постојале у свим већим градовима и рудницима (Ново Брдо, Сребреница, Рудник, Призрен, Приштина, Плана, Трепча, Рудишта, Смедерево).²⁵

Поред владара, као велики дародавци јављају се и крупна властела, као и појединци укључени на различите начине у рударске послове. Део српске властеле почиње да се бави рударством, што је био случај и у осталим деловима Европе. Велики челник Радич, као један од најзначајнијих пословних људи у Деспотовини, располагао је не само великом имовином, коју је чинило око седамдесет села, заселака, селишта и тргова, као и град Купиник, већ је био укључен и у послове везане за рударство. Тако је поседовао „делове“ у рудницима код Новог Брда и на Руднику, можда и на подручју Беласице. Ту је имао и своје „куће“ и друге зграде. Захваљујући великом богатству постао је ктитор манастира Благовештења на реци Грабовничници и манастира Св. Ђорђа у Враћевшници, као и „други“ ктитор манастира Кастамонита на Светој гори. Поклањао је своја села и давао новчане прилоге манастиру Ватопеду и манастиру Светог Павла на Светој гори. Из повеље издате 1430. или 1431. године манастиру Кастамониту сазнајемо да је челник овом светогорском манастиру и манастиру Враћевшници даровао рударске делове које је имао у Руднику, као и коло које је саградио у свом селу Каменици. У другој повељи истом манастиру, челник Радич је приложио и царину и делове у рударским градовима Новом Брду и Руднику.²⁶

До развоја српског рударства манастирске економије су представљале остатке старијег типа привређивања у коме су преовлађивали натурални елементи. Према Душановом законнику као опште правило прописано је да 1000 кућа храни 50 монаха.²⁷ Повећање количине племенитих метала у оптицају омогућило је преиначење натуралних прихода манастира, пре свега различитих десетака, у новчане или противвредности изражене у одређеној количини злата или сребра. Тако је цар Душан десетак који је доделио манастиру Хиландару приликом посете Атосу 1348, заменио за количину сребра из Новог Брда у вредности од 4000 перпера. Истом приликом, цар је доделио Хиландару и соће (дажбина која је припадала владару а наплаћивана је од села) од манастирских села у новчаном еквиваленту од 2000 перпера.²⁸

23 Младеновић 2003, 54, 94, 113, 172, 181.

24 Младеновић 2007, 185, 260, 372.

25 Веселиновић 1984, 16-17.

26 Петровић 2015, 293.

27 Ђирковић 1997, 44-45.

28 Новаковић 1912, 419-420.

Један део манастирских прихода био је везан за трговину. Манастири су располагали трговима као врстом урбаних насеља чији је настанак и развој био везан за трговину. Такође, они су убирали и приходе од појединих пазарних дана или панађура у одређеним градовима. Као што је већ поменуто, у питању је био владарски резерват – царина, тј. приход од промета робе на трговима и износио је једну десетину вредности продате робе. Поред ових царина, постојале су и транзитне царине, које су наплаћиване за робу која је увожена или извожена из Србије. Наплаћивање царина српски владари су давали под закуп. Цариници нису били обични владареви чиновници, убирачи царина, већ њени закупци. Поред организације царина, цариници су обављали и друге функције – контролисали су трговце и караване у вези са плаћањем царина.²⁹

Пракса додељивања трговачких насеља почиње још од оснивања манастира Хиландара коме је Стефан Немања доделио трг Книнац. Даровање истог трга потврдили су Стефан Првовенчани и краљ Милутин.³⁰ Стефан Душан приложио је Хиландару трг у Штипу.³¹ Нешто чешће даровање малих трговачких центара почеће у другој половини 14. века, када долази до гранања мреже овог типа насеља. Тада у Србији, као и у другим деловима Европе, долази до новог таласа урбанизације захваљујући развоју локалне трговине. Ова нова мала насеља настају у подножју тврђава, на раскрсницама путева, око караванских станица и на месту повремених сајмова (панађура).³²

У деветој деценији 14. века, кнез Лазар је приложио Великој лаври Светог Атанасија трг Паракинов Брод (данашњи град Параћин) а Раваници трг Суботицу.³³ Нешто касније, монахиња Јевгенија је манастиру Светог Пантелејмона приложила трг Копорић у рудоносној области Копаоника.³⁴

Посебно велики приходи убирани су на једнодневним, или чешће вишедневним сајмовима. Краљ Милутин одредио је да се у Скопљу 8. новембра сваке године одржава сајам, који је трајао осам дана и на коме је могло да се продаје само уз дозволу игумана манастира Светог Ђорђа. Свако ко би прекршио ову наредбу плаћао је новчану казну а манастиру му је одузео робу. Сви приходи од овог сајма су припадали самом манастиру изузев вражде од које је манастир добијао половину.³⁵ Манастиру Светих Арханђела код Призрена припадали су приходи од два сајма који се одржавани пред Спасовдан и пред Аранђеловдан.³⁶

И у каснијем периоду често је даривање прихода од панађура. Кнез Лазар додељује Раваници приходе од панађура који се одржавао пред Петровдан у граду Сталаћу, панађура пред Спасовдан пред самим манастиром, као и два панађура у Мачви – пред пролетњег и јесењег Светог Ђорђа.³⁷

Приходи од трговине могли су могли представљати одређену годишњу суму новца, као што је био случај са Среским тргом, од кога је краљица Јелена одредила да се годишње издваја 100 перпера за манастир Светог Николе на Врањини.³⁸ Константин

Детаљно о даровима у новцу цара Душана светогорским манастирима видети: Кораћ 1991, 5-18.

29 Веселиновић 1984, 16-17.

30 Мошин, Ћирковић и Синдик 2011, 91.

31 Исто, 383.

32 Петровић 2014б, 237-236.

33 Младеновић 2003, 20, 53.

34 Младеновић 2007, 295.

35 Соловјев 1926, 72, 80-81; Мошин, Ћирковић и Синдик 2011, 319, 320, 328.

36 Мишић и Суботин-Голубовић 2003, 100, 112.

37 Младеновић 2003, 54, 94, 113.

38 Мошин, Ћирковић и Синдик 2011, 261.

Дејановић је приликом потврде Хиландару поседа над манастиром Лесново, одредио да се овом потоњем додели 100 перпера од злетовског трга.³⁹

Поред православних манастира, на територији српске средњовековне државе постојао је и низ римокатоличких самостана. Слобода култа и изградње црква католичком становништву је била присутна, како у Приморју, тако и у унутрашњости. Приморски градови и њихове црквене организације биле су под заштитом српских владара а римокатолички самостани су, као и православни манастири, добијали поседе и приходе. Сачуване су повеље за манастир Богородице Ратачке а позната је и повеља бискупији Кроје, али је њена аутентичност сумњива. Затим знамо за повељу цркви светог Николе у Барију. Чак су и дубровачке редовнице уживале Душанов дар од *кумерка солског*.⁴⁰

О односу између једног римокатоличког самостана и трга у његовој непосредној близини можда су најилустративнији подаци везани за опатију и трг Свети Срђ на Бојани. Трг са царинарницом се налазио покрај саме опатије, као и истоимено село. Опатија је имала своју територију. Опат самостана уједно је био и сеоски главар.⁴¹ За време српске власти опатија је имала бројне привилегије: био је један од четири трга на којим је продавана со на простору од Неретве до Бојане;⁴² приходи од царине на Светом Срђу; приходе од пловидбе Бојаном, као и приходе од сваке дубровачке лађе која пристане уз обалу поред самостана; занимљиво је истаћи да је за време млетачке власти приход од царине од трга износио 18 перпера, док је приход од крчме износио 320 перпера.⁴³

Литература

Бубало, Ђ. 2004. *Српски номици*. Београд: Византолошки институт Српске академије науке и уметности.

Веселиновић, А. 1984. Царински систем у Србији у доба Деспотовине. *Историјски гласник* 1-2: 7-38.

Garić Petrović, G., and V. Petrović. 2010. Human Capital and Serbian Mining: Historical Perspective. У *Mining in the Central Europe Trough History*, eds. Engel, J., M. Grujić, and P. Rybar, 31-39. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Mining and Geology, Department of Mining, and Košice: Technical university of Košice, BERG faculty, Institut of Geotourism.

Живковић, Т. 2004. *Црквена организацијау српским земљама (рани средњи век)*. Београд: Историјски институт.

Живковић, Т. 2010. The 'Original' and the 'Revised' *Annales Regni Francorum*. *Историјски часопис* 59: 9-58.

Ивановић, М. 2017. Развој институције имунитета у средњовековној српској држави до краја владавине краља Милутина. *Историјски часопис* 66: 49-83.

Калић-Мијушковић, Ј. 1967. *Београд у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга.

39 Новаковић 1912, 454.

40 Ђирковић 1997, 256-257.

41 Стремић 2005, 154.

42 Стремић 2005, 152.

43 Стремић 2005, 162.

Kovačević Kojić, D. 1960. Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: Les mines d'or et d'argent. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 15 (2): 248-258.

Коматина, И. 2016. *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*. Београд: Историјски институт.

Константин Филозоф, 1875. Живот Стефана Лазаревића деспота српског. *Гласник СУД* 42: 223-328.

Кораћ, Д. 1991. Новчани дарови Стефана Душана светогорским манастирима. *Историјски часопис* 38: 5-18.

Марковић, В. 2002. *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*. Београд: Арс Либри.

Мишић, С., и Т. Суботин-Голубовић. 2003. *Светоарханђеловска хрисовуља*. Београд: Историјски институт.

Младеновић, А. 2003. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа.

Младеновић, А. 2007. *Повеље и писма деспота Стефана*. Београд: Чигоја штампа.

Мошин, В., С. Ђирковић, и Д. Синдик. 2011. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*. Књ. I. Београд: Историјски институт.

Новаковић, С. 1912. *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд: СКА.

Острогорски, Г. 1969. *О византијском феудализму*. Београд: Просвета.

Петровић, В. 2014а. Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрелине прилоге манастиру Хиландару у Штипу и Струмици. *Стари српски архив* 13: 3-32.

Петровић, В. 2014б. *Друштвена и просторна структура српских градских насеља у позном средњем веку*. Докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Петровић, В. 2015. Рударски предузетници као приложници и задужбинари. *Зборник радова у част академику Десанки Ковачевић Кojiћ*, ур. Мирјанић, Д., и Ђ. Тошић, 289-298. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.

Соловјев, А. 1926. *Одабрани споменици српског права (од краја XII до краја XV века)*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Спремић, М. 2005. *Прекинут успон: српске земље у позном средњем веку*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стојановић, Љ. 1890. Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др. *Споменик СКА* 3: 1-226.

Тарановски, Т. 1996. *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд: Службени лист Савезне Републике Југославије.

Ђирковић, С. 1997. *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*. Београд: Equilibrium.

Ферјанчић, Б. 1992. Манастирски људи у византијском и српском граду. *Социјална структура српских градских насеља*, ур. Калић, Ј., и М. Чоловић, 51-65. Смедерево: Музеј у Смедереву; Београд: Одељење за историју Филозофског факултета.

Ферјанчић, Б. 1994. *Византијски и српски Сер у XIV столећу*. Београд: САНУ.

Фостиков, А. 2014. Збирна повеља краља Милутина и Стефана Душана Хиландару. *Стари српски архив* 13: 79-142.

Џамблак, Г. 1989. *Књижевни рад у Србији*. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга.

**SERBIAN MEDIEVAL TOWN AND MONASTERY:
MONASTIC TRADE AND MINING INCOMES AND CHURCH PROPERTIES
IN URBAN SETTLEMENTS (XIII – XV CENTURIES)**

During the Middle Ages, monasteries represented not only religious and cultural centres in Serbia but also significant factors in economic life. They had estates, incomes and immunity rights assigned at the time of establishment, as well as subsequent donations. Medieval charters and documents show that a part of these properties and revenues was related to the Serbian medieval cities and towns. These properties consisted of houses, palaces, *stases*; revenues from mining; rights to revenues from trade fairs and market days; town churches with their properties and incomes. Monasteries were also given certain people residing in cities (i.e. income from them).

Revenues from trading during market days, with land estates, represented the economic basis of almost all monastic communities. Monasteries, whose founders were rulers had income from some major fairs in cities like Prizren and Skopje, while the smaller monasteries were granted local markets. Some of these small settlements gradually developed into towns.

During the 14th and 15th centuries mining became one of the basic production activities in the Serbian areas of the Balkans. A part of revenues from mining and related industries, especially those from Novo Brdo, the largest Serbian mining town, was granted to the most important monasteries in Serbia and Mount Athos.

Beside rulers, individuals and groups involved in mining operations were also founders and donors of some monasteries. During the 15th century a part of the Serbian nobility was engaged in mining, as was the case in other parts of Europe. One of the most important entrepreneurs and leading church benefactors in Serbian Despotate was great *čelnik* Radič, who had vast estates and important shares in mining and smelting plants. On the other hand, a significant number of Catholics, mainly tradesmen from Adriatic, supported and donated Catholic churches and monasteries in cities like Novo Brdo, Rudnik and Srebrenica.